DIN LIMBA CANAANULUI PRE LIMBĂ ROMÂNEASCĂ: *PALIA DE LA ORĂŞTIE* (1582 - 2012)[1]

CONSTANTIN ITTU
Muzeul Național Brukenthal Sibiu
constantin.ittu@brukenthalmuseum.ro
constantinittu@yahoo.co.uk

Cuvinte cheie: limba Canaanului, Palia de la Orăştie, istoria cărții, istoria tiparului, influențe ebraice
Keywords: language of Canaan, Palia from Orăştie, history of book, history of printing, Hebrew influences

Palia de la Orăştie este un text de referință în istoria cărții precum şi în istoria tiparului. Cartea, cuprinzând Geneza şi Exodul, a fost tipărită în 1582 de către Şerban Coresi. Avem de-a face cu singura tipăritură apărută la Orăştie în secolul al XVI-lea, fiind un valoros text de epocă.

Acum, în 2012, când se împlinesc 430 de ani de la tipărirea *Paliei de la Orăştie* (1582), ne propunem să zăbovim – cu reținere, respect şi decență – asupra acestei tipărituri româneşti. Datorită faptului că s-a scris destul de mult despre carte – bibliografia axându-se pe numeroase teme ori subteme precum: tipăritură-tipograf, sponsori-influențe calvine, limba textului românesc-sursele străine ale traducerii etc. – ne propunem să ne concentrăm asupra unor aspecte particulare ale textului și nu pe o hermeneutică a acestuia.

Am ales formula *limba Canaanului*, în loc de clasica exprimare *limba ebraică*, din dorința de a face apel la termeni sau sintagme biblice, încărcate de aura lor de sacralitate. Sintagma *limba Canaanului* se întâlnește în Vechiul Testament, mai precis în *Isaia* 19, 18. Pe scurt, suntem în Țara Sfântă, prinsă în chingi între cele două mari puteri ale timpului, ale secolului al VIII-lea î. Hr., Imperiul Asiro-Babilonian, pe de o parte, Egiptul faraonic, pe de alta. Pentru ca să-şi protejeze țara și neamul, Ahaz, regele

[1] Am mai abordat tema *Palia de la Orăştie* – e drept, într-un context mai larg, cel al tipăriturilor româneşti din secolul al XVI-lea, al Reformei religioase, nu strict pe subiect, ca acum – cu mai multe prilejuri: în cadrul grantului internațional *Red europea „Autoridad y poder en el Siglo de Oro”* [Rețeaua europeană „Autoritate şi putere în Secolul de Aur”'], finanțat de Guvernul Navarra (Spania), Departamentul de Educație, Secția de Promovare şi Dezvoltare a Științei, Programul Jeronimo de Ayanz, durata 1 ian-31 dec. 2011, cu studiul *Dispute politice şi violență dogmatică în Transilvania secolelor XVI-XVII / Political Disputes and Dogmatic Violence in the 16th-17th Centuries Transylvania*; a urmat contribuția *Reforma religioasă şi românii ardeleni în secolele XVI-XVII: între* „Catehismul luteran” *de la Sibiu şi opera cărturărească a lui Simion Ştefan, Mitropolitul*, la Sesiunea de comunicări științifice a Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, 23-24 noiembrie 2011; în fine, cel puțin până la redactarea acestor rânduri, un capitol de carte intitulat *Curente, influențe şi atitudini privind cartea românească veche din Transilvania în epoca Refomei* (*sec. XVI*), în: Constantin Ittu, *Omilii nerostite*, Apare cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Dr. Laurențiu Streza, Mitropolitul Ardealului, Sibiu, Editura Andreiana, 2012, p. 126-140.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

regatului post-davidic Iuda, din sud, cu capitala la Ierusalim, se aliază cu asirienii, mai puțin împotriva unui imperiu precum cel egiptean, cât împotriva rivalului şi vecinului său, regele din nord, din Israel.

Ahaz era de douăzeci de ani când s-a făcut rege şi a domnit în Ierusalim şaisprezece ani, dar n-a făcut fapte plăcute în ochii Domnului Dumnezeului său, ca David, strămoşul său (IV *Regi*, 16, 2); De ce? Iată răspunsul: *Atunci a trimis Ahaz soli la Tiglatfalasar, regele Asiriei, să-i spună: "Robul tău şi fiul tău sunt eu; vino şi mă apără de mâna regelui Siriei şi de mâna regelui lui Israel, care s-au ridicat împotriva mea!"/ Cu acel prilej a luat Ahaz argintul şi aurul care s-a găsit în templul Domnului şi în vistieria casei domneşti şi l-a trimis dar regelui Asiriei* (IV *Regi*, 16, 7–8). Întors în capitală, la Ierusalim, *a desprins regele Ahaz pervazurile postamentelor, a luat bazinele de pe ele şi a luat şi marea de pe boii cei de aramă, care erau sub ea şi a aşezat-o pe o temelie de piatră;/ A desființat de asemenea pridvorul acoperit numit al zilei de odihnă, care fusese făcut la templul Domnului şi pridvorul din afară al templului Domnului, care se numea al regelui, numai ca să placă regelui Asiriei* (IV *Regi*, 16, 17–18) – rege care, inutil s-o spunem, era politeist, nu monoteist ca poporul evreu. Or, orice abatere de la monoteism se înscrie în metafora infidelității conjugale față de Divinitate.

Revenind la capitolul 19 din *Isaia*, cel în care întâlnim sintagma *limba Canaanului*, acesta începe cu o profeție, cu referire indirectă la impetuosul Tiglatfalasar al Asiriei, care, cucerind țările dinspre Mediterana, se grăbeşte spre Egiptul în declin: *Iată Domnul vine pe nor uşor şi ajunge în Egipt. Idolii Egiptului tremură înaintea feței Lui şi inima Egiptenilor se topeşte în ei./ Voi întărâta pe Egipteni unii împotriva altora şi se vor războ frate cu frate şi prieten cu prieten, cetate cu cetate, împărăție cu împărăție./ Egiptul îşi va pierde mintea şi voi încurca istețimea lui şi vor merge ei să întrebe pe idoli şi pe vrăjitori, pe fermecători şi pe ghicitori./ Şi voi da Egiptul în mâna unui stăpânitor crud şi un împărat puternic îl va stăpâni, zice Domnul Dumnezeu Savaot* (19, 1-4).

După care, *pământul lui Iuda va fi pentru Egipt înfricoşare mare; ori de câte ori i se va aminti numele; Egiptul va tremura, din pricina hotărârii luate împotriva lui de Domnul Savaot./ În vremea aceea, vor fi numai cinci cetăți în pământul Egiptului care vor grăi limba Canaanului şi vor jura în numele Domnului Savaot* (19, 17-18).

*

Că Vechiul Testament a fost scris, în cea mai mare parte, în ebraică, cu doar mici porțiuni în aramaică, nu mai este un secret pentru mulți. În aramaică sunt următoarele fragmente: *Ezdra* 4, 8 – 6, 18; 7, 12-26, *Daniel* 2, 4 – 7, 28, la care se mai adaugă un verset din *Ieremia* (10, 11) şi două cuvinte din *Geneza* 31, 47[2]. Ebraica face parte din familia limbilor semitice, numite aşa de la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

[2] Iată doar versetele de început şi de sfârşit ale fragmentelor în aramaică: *Şi sfetnicul Rehum cu scriitorul Şimşai încă au scris către regele Artaxerxe următoarea scrisoare împotriva Ierusalimului* (*Ezdra* 4, 8); *Şi au fost puşi preoții cu rândul şi leviții tot cu rândul să slujească lui Dumnezeu în Ierusalim, cum era scris în cartea lui Moise.* (*Ezdra* 6, 18); *Artaxerxe, regele regilor, către Ezdra, preotul, învățătorul legii Dumnezeului ceresc Celui desăvârşit...* (*Ezdra* 7, 12); *Şi cine nu va împlini legea Dumnezeului tău şi legea regelui, asupra aceluia să se facă îndată judecată şi să se osândească sau la moarte sau la izgonire sau la amendă sau la închidere în temniță* (*Ezdra* 7, 26); *Atunci caldeii au grăit către rege în grai arameian: "O, rege, să trăieşti în veac! Spune servilor tăi visul şi noi îți vom descoperi tâlcuirea".* (*Daniel* 2, 4); *Iată sfârşitul vorbirii mele cu el. Pe mine, Daniel, gândurile mele m-au înfricoşat foarte şi fața mi s-a schimbat şi am păstrat cuvântul în inima mea.* (*Daniel* 7, 28); *Aşadar să ziceți neamurilor: "Dumnezeii, care n-au făcut cerul şi pământul, vor pieri de pe pământ şi de sub ceruri"* (*Ieremia* 10, 11).

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Acestea sunt împărțite de specialişti în trei grupe: *a*) de nord-vest: cananeană, ugaritică, feniciană, ebraică; *b*) de est: principale fiind asiro-babiloniana, aramaica şi siriaca (sau siriana veche); *c*) de sud, adică araba şi etiopiana[3]. Compararea ebraicii cu celelalte limbi semitice se impune, cu atât mai mult cu cât, cel puțin în forma sa veche, nu a fost o limbă realmente independentă, ci o varietate dialectală a limbii cananeene; de aici (de)numirea străveche a ebraicii cu sintagma *limba Canaanului*. În schimb, termenul de *ebraică*, pentru limbă, se întâlneşte în versetul 22 al Prologului grecesc al *Ecclesiastului*[4].

Dacă trecem de la limba ebraică la textul sacru, cel canonic din Vechiul Testament, se cuvine a fi menționat faptul că acesta a avut, firesc, o protoistorie a sa, cu frământările şi căutările de rigoare. Se admite că, în secolul al III-lea î. Hr., comunitățile evreieşti aveau la dispoziție trei forme ale textului biblic, ca ulterior, la nivelul secolului I d. Hr., să se ajungă la un text definitiv care a devenit *normă* sau *canon*. Pentru a uşura lectura, acolo unde aceasta risca să devină nesigură, scribii timpului au adăugat nişte note marginale, aşa-numitele *tiqqune sopherim* („corecțiile scribilor" sau, poate mai bine exprimat, „modificări scribale")[5]. Spre exemplu, dintr-o asemenea mențiune marginală, aflăm că textul inițial al fragmentului din *Geneză* 18, 22 era *Domnul stătea încă înaintea lui Avraam.* Din cauza faptului că *a sta înaintea cuiva* însemna ori sugera ideea de subordonare, subiecții au fost inversați, ajungându-se la textul actual: *Avraam stătea încă înaintea Domnului*[6].

De reținut că scribii – *sofer* (sg.), *soferim* sau *sopherim* (pl.) în ebraică – aveau un statut aparte, unii dintre ei, cel puțin în perioada celui de-al doilea Templu, erau preoți ori proveniți din familii preoțeşti. Aceştia erau foarte buni cunoscători ai caracteristicilor ortografice, gramaticale şi sintactice ale textelor sacre, buni specialişti în diagnosticarea bolilor contagioase, precum şi vigilenți observatori privind curăția/ necurăția cultică[7].

Indiscutabil, scribii au jucat un imens rol în procesul de trecere de la tradiția orală la cea scrisă. Multe istorisiri sau cântece, cutume sau legi transmise oral au căpătat statut canonic din momentul fixării acestora în scris, ele fiind, de altfel, integrate în cult. E adevărat că scribii erau fie preoți, fie descendenți din familii preoțeşti, dar erau totodată moştenitorii unei complexe şi îndelungate tradiții scribale israelite. Cuvântul *sofer* – cum arătam mai sus, *scrib*, dar şi cu sensul de *scriitor* sau *cronicar* – apare în descrierea cancelariilor regale din timpul domniilor lui David şi Solomon (2 *Regi* 8, 16–18; 3 *Regi* 4, 1–6)[8], scribii fiind considerați exegeți vetero-testamentari şi priviți ca personaje cu statut aparte la Curte[9].

---

[3] Jacob 1993, p. 12. De reținut că atunci când vorbim despre limba etiopiană, sub raport istoric, se cuvine să subliniem faptul că a existat o etiopiană clasică, numită *ghe'ez* (citită *ghiiz*; în româneşte; se mai întâlnesc formele scrise *ghe'eză* şi *gheză*), folosită azi ca limbă liturgică în Biserica Etiopiană, Biblia fiind tradusă în *ghe'eză* în secolul al V-lea. Scrisul *ge'ez* este un scris de tip "abugida," adică fiecare simbol reprezintă o combinație între o consoană plus o vocală, fiind organizate în grupuri de simboluri reprezentative. În schimb, limba națională în Etiopia de azi este cunoscută ca *amharică* (*abisiniană*), numele provenindu-i de la provincia Amhara. Primele scrieri în amharică datează din secolul al XIII-lea, fiind vorba despre corespondență oficială. La cele şapte semne ale alfabetului etiopian, limba amharică a mai adăugat unul special pentru a nota consoanele prepalatale, inexistente în ghe'eză. Inițial s-a scris de la dreapta la stânga, dar, sub influență grecească, acum se scrie de la stânga la dreapta, iar în text, înaintea fiecărui cuvânt se pun două puncte. (Sala, Vintilă-Rădulescu 1981, p. 81 pentru *etiopiană*, p. 22 pentru *amharică* şi p. 98 pentru *ghe'eză*).

[4] Jacob 1993, p. 12-13.

[5] Jacob 1993, p. 18 pentru *corecțiile scribilor* şi Vladimirescu 2006, p. 53 pentru *modificări scribale.*

[6] Jacob 1993, p. 18-19.

[7] Vladimirescu 2006, p. 44; cf. Fishbane 1985, p. 83.

[8] *Ioab, fiul lui Țeruia, era căpetenia oştirii, iar Iosafat, fiul lui Ahilud, era cronicar./ Țadoc, fiul lui Ahitub, şi Ahimelec, fiul lui Abiatar, au fost preoți, iar Seraia a fost dregător./ Benaia, fiul lui Iehoiada, a*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Întorcându-ne la acele *tiqqun soferim* („modificări scribale”), la nivelul secolului al III-lea d. Hr., s-au afirmat două curente, două şcoli cu tendințe diferite. Astfel, după Rabbi Iosua ben Levi, conducătorul Şcolii din Lida, cine *„dezrădăcinează”* [omite][10] *o literă din Scriptură pentru a face un precept mai uşor de înțeles va fi acuzat de acea literă înaintea tribunalului lui Dumnezeu.* În schimb, pe o poziție contrară se plasa colegul său, Rabbi Yohanan, conducătorul Şcolii din Tiberiada, care îşi învăța discipolii că *este mai bine să „dezrădăcinezi” o literă din Tora decât să profanezi numele lui Dumnezeu în cadrul lecturii publice*[11].

Chiar dacă unii specialişti sunt rezervați, majoritatea acestora consideră că *Iov* 7, 20 este tot un *tiqqun soferim* şi iată de ce: Iov se plânge Creatorului său, întrebându-L de ce l-a luat drept țintă a săgeților Sale şi de ce I-a ajuns povară. Afirmația lui Iov, că a ajuns povară Celui de Sus a fost considerată de unii scribi drept impietate, motiv pentru care forma actuală a textului ebraic ne spune că Iov a ajuns povară pentru el însuşi[12].

Pe lângă *tiqqune sopherim* („modificări scribale”), mai întâlnim, în textul canonic ebraic, o altă categorie de intervenții, aşa numitele *ittur sopherim* („omiteri ale scribilor”). Se menționează o listă de cinci astfel de omiteri, în care a fost omis un *waw* („şi”) conjunctiv. În *Geneza* 18, 5, textul actual ebraic *vă veți duce* este rezultatul omiterii unui *waw*, din formularea *şi vă veți duce*[13]. În acelaşi timp, din dorința de a evita orice ofensă adusă Divinității, scribii recurgeau la eufemisme, nu de puține ori adăugând un cuvânt: *ai hulit împotriva duşmanilor lui Dumnezeu*, în loc de *ai dat vrăjmaşilor Domnului pricină să-L hulească* (2 *Regi* 12, 14); alteori au înlocuit nume de persoane, care purtau numele unor zeități păgâne, cu forme modificate, cum a fost cazul (lui) Elbaal (2 Regi 2, 8, 10, 12, 15), înlocuit cu Işboşet (1 Cronici 8, 33 ; 9, 39)[14].

*

Nicolae Cartojan afirmă, în *Istoria literaturii române vechi*, că *„Palia ocupă în ciclul traducerilor româneşti din veacul al XVI-lea un loc aparte prin frumusețea traducerii, prin limba ei vioaie, pitorească şi armonioasă. Traducătorii au ştiut să folosească frământările unui veac de muncă literară pentru a mânui cuvinte expresive, care deşteaptă imaginația şi mişcă simțirea*[15].

---

fost căpetenie peste Cheretieni şi Peletieni, iar fiii lui David erau cei dintâi la curte (2 *Regi* 8, 16-18); *Şi a fost regele Solomon rege peste tot Israelul./ Iată acum căpeteniile pe care le avea el la curtea sa: Azaria, fiul lui Țadoc, preotul;/ Elihoref şi Ahia, fiii lui Şişa, scriitori; Ioasaf, fiul lui Ahilud, cronicar;/ Benaia, fiul lui Iehoiada, căpetenie peste oştire; Țadoc şi Abiatar, preoți;/ Azaria, fiul lui Natan, căpetenie peste ispravnici, iar Zabud, fiul lui Natan, preot şi prieten al regelui;/ Ahişar era căpetenie peste casa regelui; Eliav, fiul lui Saf, era peste moşii şi Adoniram, fiul lui Abda, era peste dări* (3 *Regi* 4, 1-6)

[9] Vladimirescu 2006, p. 45.

[10] Vladimirescu 2006, p. 59, n. 3 unde spune că termenul ebraic pentru *dezrădăcinare* este unul tehnic însemnând omitere din text: literă, cuvânt, frază (cf. Liebermann 1950, p. 35, n. 45).

[11] Vladimirescu 2006, p. 59.

[12] Vladimirescu 2006, p. 61. În schimb, în Biblia Ortodoxă, versetul a rămas nemodificat: *Dacă am greşit, ce ți-am făcut ție, Păzitorule de oameni? De ce m-ai luat țintă pentru săgețile Tale şi de ce ți-am ajuns povară?* La rându-i varianta Bartolomeu Anania a Bibliei Ortodoxe (*Biblia cu ilustrații*, vol. 3, Bucureşti, Editura Litera, 2011, p. 850) are următoarea formulare: *Dac'am greşit, ce oare pot face eu? Hai, spune-mi, Tu, Cel ce pân'şi gândul din om îl sfredeleşti? De ce m'ai pus pe mine să-Ți stau, eu, împotrivă, şi sarcină să-Ți fiu.*

[13] Vladimirescu 2006, p. 61. În variantă creştin-ortodoxă, versetul sună aşa: *Şi voi aduce pâine şi veți mânca, apoi Vă veți duce în drumul Vostru, întrucât treceți pe la robul Vostru!" Zis-au Aceia: "Fă, precum ai zis!"*

[14] Vladimirescu 2006, p. 61-62; cf. Yeivin 1980, p. 52.

[15] Cartojan 1940, p. 65.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Analizând contextul în care a apărut această carte cu text sacru în limba română, specialiştii afirmă că *traducerile de text biblic, ale secolului al XVI-lea din spațiul românesc, constituie rezultate unor acțiuni mai degrabă izolate... Acționând sub impulsul unor nevoi... precum şi sub cel al unor inițiative de tip cultural-religios, traducătorii îşi organizează treptat activitatea*[16]. Chiar dacă empiric, activitatea traducătorilor de limbă română din spațiul transilvan – spațiu influențat de Reforma religioasă şi marcat de calvinism, ca religie ce se dorea a deveni „de stat" – va urma nişte principii. Traducătorii înşişi îşi vor îmbogăți bagajul prin adoptarea unor tehnici noi de lucru, ei devenind conştienți că rezultatul muncii lor nu depinde doar de limbile de contact ori de cerința transferului de conținut, ci şi de acuratețea instrumentelor de lucru folosite, de existența unor tehnici, precum şi, nu în ultimul rând, de adecvarea acestora la coordonatele unei realități cultural-religioase şi lingvistice particulare. O realitate particulară dată de faptul că aspectul literar al limbii române vechi era la primii săi paşi.

Alături de caracterul de debut şi de aspectul empiric al procesului de traducere, din perioada secolul al XVI-lea transilvan, se mai ridica o problemă: traducătorii erau în imposibilitate de a-şi selecta sursele, alegerea în discuție fiind condiționată cultural, cultural-religios. În plus, nu trebuie neglijată influența sponsorului – a sponsorilor; în cazul *Paliei* fiind mai mulți calvini – care, din motive bine ştiute de el însuşi (de ei înşişi), alegea(u) textul sursă. Numai mult mai târziu se poate vorbi despre o liberate a traducătorului de a alege, în cunoştință de cauză, cu alte cuvinte, având o teorie a traducerii bine elaborată, textul sau textele sursă pentru o traducere[17].

Era clar că sprijinul cel mai puternic pentru calvinizarea românilor ardeleni nu putea veni decât de la cercurile conducătoare ale Transilvaniei, căci Francisc Geszty, principalul sponsor, era chiar comandantul militar al Hunedoarei, având sediul la Deva, un om despre care s-a aflat că nu se bucura de simpatiile oştenilor săi, dar, în schimb, a desfăşurat o largă operă culturală şi religioasă în ținuturile Devei[18].

Palia de la Orăştie (1582) – sub titlul de *Palia* [gr. παλαιά = „veche" (*palaia*; *palea* în greacă; prin transformarea lui *e* în *i*, avem forma *palia*)] – poate fi considerată, pe bună dreptate, un monument al limbii române, prima traducere parțială a Vechiului Testament în această limbă, mai precis primele două cărți ale acestuia *Geneza* (*Bâtia*) şi *Exodul* (*Ishodul*). Volumul are 164 de file, fiind imprimat, între 14 noiembrie 1581 şi 14 iulie 1582, pe hârtie de fabricație sibiană. Textul a fost editat parțial, cu litere chirilice, de Mario Roques (1925), iar apoi integral, în transcriere interpretativă, de Viorica Pamfil (1968) şi de Vasile Arvinte, Ioan Caprosu şi Alexandru Gafton (2005). În *Prefață* se arată că traducerea se datorează episcopului Mihai Tordaşi, care a colaborat cu patru cărturari din Banat şi Hunedoara: Ştefan Herce [Herceg], *propoveduitorul evangheliei*, (pastor evanghelic) în Caransebeş, Efrem Zacan, *dascalul de dăscălie* din aceeaşi localitate, Moisi Peştişel, *propoveduitorul evangheliei* în Lugoj, respectiv, Achirie, protopopul comitatului Hunedoarei. Aceştia ar fi tălmăcit o parte mai mare a *Vechiului Testament*, din care nu s-au păstrat decât primele două cărți. Cheltuielile de tipărire au fost suportate de către nobilul maghiar Ferenc Geszti din Deva, amintit deja. Cartea a fost tipărită de fiul lui Coresi, Şerban, *meşterul mare a tiparelor*, împreună cu Marien Diacul, care folosesc pentru prima oară numele etnic de *români*, nu *rumâni*. Iată fragmentul semnificativ: *dându în mâna noastră ceaste cărți, cetind şi ne plăcură şi le-am scris voo, fraților români, şi le cetiți*[19].

[16] Gafton 2008, p. 5-11, la p. 5.
[17] Gafton 2008, p. 5-6.
[18] *Istoria literaturii române vechi* 1947, p. 180-184.
[19] Bălan 1984, p. 67-69, la p. 68.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Cu toate că în *Prefață* se spune că tălmăcirea s-a făcut *den limbă jidovească şi grecească şi sârbească* (=slavonă)", *Palia* descinde, de fapt, dintr-un original maghiar, fiind rodul propagandei calvine. Filologii au demonstrat că traducerea bănățeano-hunedoreană a *Vechiului Testament* are la bază *Pentateuhul* tipărit de Gáspár Heltai la Cluj în 1551, la care se adaugă o ediție a *Vulgatei*. În plus, adăugăm noi, dacă s-ar fi pornit de la un original ebraic, probabil că *Geneza* sau *Facerea*, respectiv *Exodul* sau *Ieşirea* nu s-ar fi tradus, sub influență slavonă, ca *Bâtia* şi *Ishodul*, ci s-ar fi păstrat formele ebraice; fiecare Carte este numită, în textul original, ebraic, după primele cuvinte cu care începe Cartea respectivă, adică, *Geneza* ar fi fost *Bereşit* („La început"), iar *Exodul* ar fi fost *Veela şemot* („Acestea sunt numele")[20].

*

Cuvinte de sorginte ebraică: sub influența celor două surse care au stat la baza traducerii *Paliei de la Orăştie* – textul, în maghiară, al lui Heltai, respectiv textul latin al Vulgatei – întâlnim în traducerea românească şi câteva cuvinte ori expresii de sorginte ebraică. De reținut că bisericile ieşite din Reforma religioasă a secolului al XVI-lea au renunțat de a lua *Septuaginta* – cu alte cuvinte, Vechiul Testament în greacă – drept reper scripturistic pentru traducerile în limbile naționale, ele îndreptându-se direct spre sursa inițială, *Biblia în ebraică*. Este un lucru ştiut că primele cinci cărți ale Bibliei ebraice – altfel spus, ale *Torei* – sunt cunoscute sub numele de *Pentateuh*. Datorită faptului că una dintre sursele majore pentru traducerea *Paliei* l-a constituit *Pentateuhului* lui Heltai (Cluj, 1551), desigur, cu text în limba maghiară, ebraismele întâlnite în textul românesc nu provin direct dintr-o sursă cu text ebraic, ci ajung în scrierea românească grație fidelității față de textul ebraic pe care Heltai încearcă să o păstreze.

Rezumându-ne la textul *Paliei*, primul cuvânt de origine ebraică este *hin*, acesta nemaifiind întâlnit în niciun text anterior or posterior tipăriturii în discuție. În *Ishod* („Ieşirea") 29, 40 avem următoarea formulare: *Şi cu un miel o a dzeacea parte de măsură de făină de jimble, şi cu a patra parte de* ***hin*** *de uloiu pisat, să fie mestecată, şi a patra parte a unui* ***hin*** *de vin pre jirtvă de hrană*[21] – un *hin* (uneori întâlnit ca *hină* sau *efa omer*)[22] fiind o unitate de măsură în lumea ebraică, una corespunzătoare a 6,06 litri[23].

Un alt cuvânt ebraic este *setim*, adică „salcâm", în limba română, dar datorită faptului că una dintre sursele traducerii a fost în limba maghiară, *s* a devenit *ş* în textul românesc, exact ca în pronunția maghiară, motiv pentru care în textul *Paliei* avem următoarele formulări, din *Ishod* („Ieşirea"): *lemn de* ***şetim*** (*Ishod* 25, 5)[24]; *faceți o ladie din lemn de* ***şetim*** (*Ishod* 25, 10)[25], *fă şi păjene din lemn de* ***şetim*** (*Ishod* 25, 13[26])[27]. Acest gen de ebraisme, ajunse în *Palie* prin filiera menționată, se concentrează în capitolele 25 şi 26, după care întâlnim forma latinizantă a cuvântului: *Oltariu încă fă de lemn de* <u>*setim*</u> (*Ishod* 27, 1)[28]; *face-vei şi prăjine den lemn de* <u>*setim*</u> *oltariului* (*Ishod* 27,

[20] Ciudin 2002, p. 46.

[21] Iată versiunea în limba română contemporană: *A zecea parte dintr-o efă de făină de grâu, frământată cu a patra parte dintr-un* ***hin*** *de untdelemn curat, iar pentru turnare, a patra parte de* ***hin*** *de vin, pentru un miel.*

[22] Abrudan, Cornițescu 1994, p. 125.

[23] Vieru 2008 (http://www.cntdr.ro/sites/default/files/c2008/c2008a21.pdf p. 1 [229 în text], (în 2. 06. 2012).

[24] În versiunea actuală: *lemn de salcâm.*

[25] În versiunea de azi a Bibliei Ortodoxe: *Chivotul legii să-l faci din lemn de salcâm: lung de doi coți şi jumătate, larg de un cot şi jumătate şi înalt de un cot şi jumătate.*

[26] *Să faci pârghii din lemn de salcâm.*

[27] Vieru 2008 (http://www.cntdr.ro/sites/default/files/c2008/c2008a21.pdf p. 1 [229 în text], (în 2. 06. 2012).

[28] *Să faci un jertfelnic din lemn de salcâm.*

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

6)[29]; *Fă oltariu şi pre faptă de bună miroseală den lemn de setim* (*Ishod* 30, 1)[30]; *lemn de setim* (*Ishod* 35, 24)[31].

Ş-ul final din cuvântul *sicluş* pare a trăda, din nou, o influenţă maghiară; avem de-a face cu un ebraism care desemnează moneda de argint în uz curent la evrei, *siclu*.

Din dorinţa de a clarifica, fie şi succint, acest aspect „monetar", adăugăm că valoarea de schimb a monedelor depindea de natura şi greutatea metalului din care erau confecţionate, raportul obişnuit dintre aur şi argint fiind de 1 la 13 1/3 iar cel dintre argint şi aramă de 1 la 60. Astfel, un siclu de aur echivala cu 13 1/3 sicli de argint, iar un siclu de argint cu 60 sicli de aramă. Cele mai importante monede menţionate în Biblie au fost: siclul (16.36 g de aur, 14.54 g de argint), drahma (4.09 g de aur, 3.65 g de argint), talantul (49.077 kg de aur, 43.620 kg de argint)[32].

Revenind la textul *Paliei*, ar mai fi de reţinut faptul că *ş*-ul, sunetul din iniţiala cuvântului *sicluş*, nu se explică prin influenţa maghiară, deoarece, în acest caz, ambele *s*-uri ar fi devenit *ş*-uri. Altfel spus, am fi avut în Palie nu *sicluş*, ci *şicluş*, motiv pentru care specialiştii în materie afirmă că avem de-a face aici cu o influenţă latină. Iată câteva exemple, în acest sens: *Tot iară oarecine în număr lăuntru se va lua, să dea giumătate de siclus, după* ***sicluşul*** *celui loc sf*[î]*nt;* ***sicluşul*** *iară face 20 de bani. Derept aceaia darul Domnului să fie giumătate de* ***sicluş*** (*Ishod* 30, 13)[33]; *de-a treia sută de* ***sicluşi*** (*Ishod* 30, 23)[34]; *şi cajie cinci sute de şicluşi* (*Ishod* 30, 24[35])[36].

Trecând de la cuvinte la construcţii de proveniență ebraică, întâlnim forme care combină verbul *a fi* cu *gerunziul* sau *participiul* prin care se exprimă diverse forme de trecut. Construcţiile acestea, calchiate de traducătorii *Septuagintei*, au trecut în mai toate limbile dar în proporţii diferite. În general, cu cât limba în care se traduce este mai exersată ca limbă de cultură, deţinând o varietate de structuri şi mijloace de exprimare proprii, la care se adaugă şi o puternică conştiinţă a valorii şi forţei acestora, cu atât procesul de imitare este mai subtil[37].

De la general la particular, astfel de construcţii, cu rădăcini ebraice, sunt relativ frecvente, ele acoperind o arie vastă din textul propriu-zis al *Paliei de la Orăştie*. Iată câteva exemple: *avuţiia lui care era dobândit şi sufletele care era rodit în Haran* (*Geneza* 12, 5; textul actual – *toate averile ce agonisiseră ei şi toţi oamenii, pe care-i aveau în Haran*); *şi soarele era venit pre pământ* (*Geneza* 19, 23; text actual – *Când s-a*

---

[29] *Să faci pentru jertfelnic pârghii, din lemn de salcâm.*

[30] *Să faci de asemenea un jertfelnic de tămâiere, din lemn de salcâm.*

[31] Vieru 2008 (http://www.cntdr.ro/sites/default/files/c2008/c2008a21.pdf) p. 2 [230 în text].

[32] Abrudan, Cornițescu 1994, p. 125-126.

[33] Versiune updatată: *Cel ce intră la numărătoare să dea jumătate de siclu, după siclul sfânt, care are douăzeci de ghere; deci darul Domnului va fi o jumătate de siclu.*

[34] *Cinci sute sicli de smirnă aleasă; jumătate din aceasta, adică două sute cincizeci sicli de scorţişoară mirositoare; două sute cincizeci sicli trestie mirositoare;*

[35] Aici, dat fiind importanța contextului, ne permitem să dăm un citat mai vast, de mai multe versete: *Cinci sute sicli casie, după siclul sfânt, şi untdelemn de măsline un hin,/ Şi să faci din acestea mir pentru ungerea sfântă, mir alcătuit după meşteşugul făcătorilor de aromate; acesta va fi mirul pentru sfânta ungere./ Să ungi cu el cortul adunării, chivotul legii şi toate lucrurile din cort,/ Masa şi toate cele de pe ea, sfeşnicul şi toate lucrurile lui, jertfelnicul tămâierii,/ Jertfelnicul arderii de tot şi toate lucrurile lui şi baia şi postamentul ei./ Şi să le sfinţeşti pe acestea şi va fi sfinţenie mare; tot ce se va atinge de ele se va sfinţi./ Să ungi de asemenea şi pe Aaron şi pe fiii lui şi să-i sfinţeşti, ca să-Mi fie preoţi.// Cine îşi va face ceva asemănător lui, sau cine se va unge cu el din cei ce nu trebuie să se ungă, acela se va stârpi din poporul său* (*Ieşirea* 30, 24-33)

[36] Vieru 2008 (http://www.cntdr.ro/sites/default/files/c2008/c2008a21.pdf p. 3 [p. 230 în text].

[37] Gafton 2007, p. 11-25, la p. 13.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

ridicat soarele deasupra pământului); *mearse la loc unde era stătut înaintea Domnului* (*Geneza* 19, 27; text actual – *s-a dus la locul unde stătuse înaintea Domnului*); *şi Domnul căută de Sara, cum era zis, şi aşa făcu cu ea cum era zis* (*Geneza* 21, 1; text actual – *Apoi a căutai Domnul spre Sarra, cum îi spusese, şi i-a făcut Domnul Sarrei, cum îi făgăduise*); *în aceaea vreame care Domnezeu era zis lui* (*Geneza* 21, 2; text actual – *la vremea arătată de Dumnezeu*); *în ce chip Domedzeu era porâncit lui* (*Geneza* 21, 4; text actual – *cum îi poruncise Dumnezeu*); *cum Do*[m]*nul lui Moisi era poruncit* (*Exodul* 39, 5; text actual – *cum poruncise Domnul lui Moise*); *Când, amu, era auzit oca venitului lui Iacov* (*Geneza* 29, 13; text actual – *Auzind Laban de sosirea lui Iacov*); *Şi deacă era venit o lună* (*Geneza* 29, 14; text actual – *Şi a stat Iacov la el o lună de zile*); *Şi acesta aşa făcu, cum Iosif era lăsat* (*Geneza* 44, 2; text actual – *Şi a făcut acela după cuvântul lui Iosif, cum poruncise el*); *Iacov, iară, lăcui într-acel pământ în carele tată-său era lăcuit ca un venit* (*Geneza* 37, 1; text actual – *Iacov a locuit în ţara Canaan, unde locuise şi Isaac, tatăl său*); *Şi deacă trecură 40 de zile, deschise fereastra spre corabie , ce era el făcut* (*Geneza* 8, 6; text actual – *După patruzeci de zile, a deschis Noe fereastra, pe care o făcuse la corabie)*; *soarele era apus* (*Geneza 2*8, 11; text actual – *asfinţise soarele*)[38].

*

În 1521, Neacşu din Câmpulung (Dălgopol) a trimis judelui Braşovului, Johann Benckner, un mesaj scris în limba română încadrat la început şi la sfârşit de formule de salut în slavonă. Scrisoarea lui Neacşu dezvăluie tendinţa, chiar disponibilitatea scrisului laic din acea vreme de a înlătura învelişul slavon în care se afla constrâns de câteva secole. La mai bine de o jumătate de veac după aceea, prin *Palia de la Orăştie*, literatura română veche se deosebeşte prin frumuseţea limbii în care scrierea capătă mlădiere şi culoare. În tot acest arc cronologic, unul al căutărilor de forme, al frământărilor pentru frământătura limbii române s-a ajuns la crearea unei ambianţe gramaticale şi lexicale aptă să exprime româneşte, în mod clar, cuvintele Scripturii; căci, nu-i aşa?, *la început a fost Cuvântul*.

Bibliografie

Abrudan, Cornițescu 1994 – Dumitru Abrudan, Emilian Cornițescu, *Arheologie biblică*, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994

Bălan 1984 – Ion Dodu Bălan, *Un monument de limbă românească*, în *Palia de la Orăştie. 1582-1982*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1984

Cartojan 1940 – Cartojan, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, I, Bucureşti, 1940

Ciudin 2002 – Nicolae Ciudin, *Studiul Vechiului Testament*, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2002

Fishbane 1985 – Fishbane, M., *Biblical Interpretation in ancient Israel*, Oxford, 1985

[38] Gafton 2007, p. 14-15.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

Gafton 2007	– Alexandru Gafton, *Traducerea „Paliei de la Orăştie" reflectată în construcții de origine ebraică,* în *Philologica Jassyensia*, An III, Nr. 1, 2007, p. 11-25
Gafton 2008	– Gafton, Alexandru, *„Palia de la Orăştie" – prima încercare de traducere a textului sacru,* în *Analele Ştiințifice ale Universității Al. I. Cuza*, Iaşi, secțiunea III e, Lingvistică, Tomul LIV, 2008, p. 5-11
Istoria literaturii române vechi 1947	– *Istoria literaturii române vechi,* vol. I, Imprimeria Națională, Bucureşti, 1947
Ittu 2012	– Ittu, Constantin, *Omilii nerostite,* Apare cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Dr. Laurențiu Streza, Mitropolitul Ardealului, Sibiu, Editura Andreiana, 2012
Jacob 1993	– Jacob, Edmond, *Vechiul Testament,* Bucureşti, Humanitas, 1993
Liebermann 1950	– Liebermann, Saul, *Hellenism in Jewish Palestine. Texts and Studies of the Jewish Theological Seminary of America,* vol. XVIII, New York, 1950
Sala, Vintilă-Rădulescu 1981	– Sala, Marius, Vintilă-Rădulescu, Ioana, *Limbile lumii. Mică enciclopedie*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1981
Vieru 2008	– Vieru, Roxana "*Palia de la Orăştie*": *impactul izvoarelor asupra textului românesc. Cîteva aspecte,* în http://www.cntdr.ro/sites/default/files/c2008/c2008a21.pdf
Vladimirescu 2006	– Vladimirescu, Mihai Valentin, *O istorie a Bibliei ebraice,* prefață de Adrian Schenker, Iaşi, Polirom, 2006
Yeivin 1980	– Yeivin, Israel, *Introduction to the Tiberian Masorah,* traducere şi editare de E. J. Revell, *Masoretic Studies*, 5, 1980

From the Language of Canaan
in Romanian Language: *Palia from Orăştie* (1582-2012)

Abstract

Palia de la Orăştie or *Palia from Orăştie* represents an important step in the history of books, as well as in the history of printing. Palia (which comprises only *The Genesis* and *The Exodus*) was printed in 1582 by Şerban Coresi. The history of printing mentions this books as being the only one printed in Orăştie in the 16th century as the most important Romanian text of those times.

www.mcdr.ro / www.cimec.ro